

Environmentální etika – výzva pro geografické vzdělávání

Pokud se vážněji zabýváme vztahem člověka k životnímu prostředí, dříve nebo později zjistíme, že na mnohé otázky neexistuje jednoznačná odpověď. Rozdíly v pohledu na environmentální problematiku vyplývají z různého pojetí environmentální etiky a pochopení těchto rozdílů je často klíčem k pochopení aktuálních dilemat a sporných otázek v ochraně životního prostředí. Vzhledem k tomu, že se environmentální otázky stále častěji stávají předmětem veřejné diskuse a politických rozhodnutí, je důležité zařadit základní orientaci v této problematice i do školního vzdělávání. Cílem tohoto příspěvku je stručně shrnout hlavní přístupy k environmentální etice, a to s důrazem na potřeby geografického vzdělávání. Aplikace tématu do vzdělávání budou obsahem navazujícího článku ve 3. čísle Geografických rozhledů.

Environmentální etiku (též označována jako ekologická etika, etika životního prostředí, případně morální ekologie) můžeme definovat jako určitý soubor pravidel, která určují vztah člověka k mimolidskému světu (blíže viz např. Kohák 2000, Máchal 2000, Brázda 1998). Můžeme rozlišit několik pohledů na ekologickou etiku. Přehled nejvýznamnějších směrů ekologické etiky podává Kohák (2000), Máchal (2000), Činčera (2009) či Dlouhá (2007). Velmi zjednodušeně je lze charakterizovat na základě nejvyšší uznávané hodnoty (viz tab. 1).

Antropocentrická etika

Východiskem každého hodnocení je v tomto případě člověk a jeho zájmy. Jakékoliv hodnoty, včetně hodnot přírodních, vznikají teprve na základě lidských potřeb. Antropocentrická etika se opírá se o právo všech lidí žít ve zdravém životním prostředí. Vychází z ní mimo jiné koncept udržitelného rozvoje, který toto právo přiznává i dalším generacím.

Živé organismy i neživá příroda jsou v tomto pojetí často vnímány spíše jako „perspektivně využitelné zdroje, které by se mohly člověku jednou hodit“, případně jsou chráněny pro svou estetickou či jinou člověkem posuzovanou hodnotu. Příroda je tak někdy chápána spíše jako jakási „kulisa“, přičemž člověku jde o to, aby se mu v ní žilo dobře. Řešení současné ekologické krize hledá tento přístup ve změně technologií, nikoliv ve změně myšlení lidí či ekonomického systému. Řeší tedy spíše důsledky lidského chování, nikoliv jeho příčiny.

Přesto může i tento přístup vést k environmentálně uvědomělému chování. Uvědomělé environmentální postoje vycháze-

jící z antropocentrické etiky jsou někdy označovány jako tzv. „mělká ekologie“. Toto označení může vyznít poněkud hanlivě, což není zcela oprávněné. Podle některých autorů (např. Máchal 2000) může být právě tento přístup dobrým startem pro pochopení dalších, širších souvislostí a následně orientace směrem k hlubším environmentálním postojům. Označení „mělká ekologie“ je odvozeno od tzv. hlubinné ekologie (viz dále).

Extrémní formou antropocentrické etiky je tzv. **arogantní antropocentrická etika**. Zahrnuje myšlenkové směry, které popírají nebo neřeší odpovědnost člověka vůči ostatním živým tvorům na Zemi. Příroda sama o sobě není v tomto pojetí považována za hodnotu a hodnoty nabývá teprve na základě lidských zájmů (tzn. pokud lze přírodní zdroje nějakým způsobem využít pro uspokojení lidských potřeb a zájmů).

Biocentrická etika

Zastánci tohoto přístupu přiznávají živým organismům samostatnou vnitřní hodnotu, která není závislá na lidských potřebách. Formuloval ji Albert Schweitzer (německý teolog, filozof, lékař, varhaník, nositel Nobelovy ceny míru). Podle jeho přesvědčení je etické prokazovat životu ostatních tvorů stejnou úctu jako životu vlastnímu (blíže viz Schweitzer 1989). Život jako fenomén je tedy v tomto pojetí považován za nejvyšší hodnotu. V souladu s principy biocentrické etiky je také princip *ahimsá*, který je charakteristický pro východní filozofie a náboženství. Jeho podstatou je neublížování živým tvorům. Typický je např. pro sikhismus.

Praktickým projevem biocentrické etiky mohou být různá omezení ve stravě (např.

vegetariánství), pokud jsou motivována snahou neublížovat živým tvorům. Tato snaha může mít různou úroveň: nezabíjet živé tvory pro maso (vegetariánství), nezneužívat živočichy a neubírat právo na život živočichům dosud nenarozeným (veganství), nezabíjet rostliny (tzn. nejíst kořenovou zeleninu) či neubírat semenům rostlin šanci na vyklíčení (tzn. nejíst semena a žít se v podstatě pouze dužninou plodů).

Tyto úvahy nás dovedou k zamyšlení nad tím, zda vůbec a případně o kolik je lidský život hodnotnější než například život vepře, kapra, nenarozeného kuřete, mrkve nebo nevyklíčeného hrachu. Zajímavým jevem je pak v tomto ohledu kanibalismus, který v podstatě klade hodnotu lidského života na stejnou úroveň jako hodnotu života ostatních živých tvorů.

Ekocentrická a evoluční etika

Za zakladatele ekocentrické etiky je považován americký lesník a filozof Aldo Leopold. Podle jeho názoru je základní hodnotou rovnováha celého ekosystému a význam jednotlivých druhů či konkrétních jedinců je podřízen významu funkčního celku (Leopold 1999).

Poněkud extrémnější formou je pak tzv. evoluční etika, která neuznává radosti a strasti jedince, nýbrž jednoznačně a výhradně upřednostňuje celek jako jedinou hodnotu, o kterou má smysl usilovat. Bývá nazývána také jako etika záchranného člunu, podle přirovnání k potápějícímu se člunu, který je přetížený pasažéry, a pokud někteří z nich člun neopustí, všichni se utopí. Autorem je americký filozof Garrett Hardin, který na příkladu „tragédie obecní pastviny“ vysvětluje, že k tomu, aby byl na planetě uchován život i kulturní hodnoty, je nezbytné drasticky omezit počet obyvatel. Proto také odmítá veškerou pomoc zemím třetího světa, která by nevedla k návratu udržitelnosti, a tvrdí, že každý zachráněný život znamená zbídačení příštích generací a Země jako celku (Hardin cit. in Kohák 2000).

Autor používá metaforu „tragédie obecní pastviny“, která spočívá v tom, že tato pastvina může uživit jen určitý počet ovcí. Je-li na pastvu vypuštěno ovcí více, dochází ke kolapsu celého systému a k „prohře všech“.

Tab. 1: Nejvyšší uznávaná hodnota při různém pojetí environmentální etiky

Etika	Nejvyšší uznávané hodnoty
antropocentrická	lidské zdraví, lidský život
arogantní antropocentrická	lidská svoboda, lidský život
biocentrická	život v jakékoliv podobě
ekocentrická, evoluční	funkční celek
teocentrická	Bůh a jeho vůle
naturalistická	přirozenost

Zdroj: sestaveno autorem podle více zdrojů (viz seznam literatury)

PLANETA VOLÁ SOS

Tab. 2: Příklady pohledu různých přístupů k environmentální etice na konkrétní otázky

	Antropocentrická etika	Biocentrická etika	Ekocentrická etika
Proč by lidé měli omezit spotřebu masa?	Nadměrná konzumace masa ohrožuje zdraví.	Dochází k zabíjení živých tvorů; zvířata ve velkochovech nežijí v důstojných podmínkách.	Chov hospodářských zvířat je v porovnání s rostlinnou výrobou mnohem náročnější na prostor, vodu a energii.
Proč chránit biodiverzitu?	Některé organismy mohou pro člověka představovat do budoucna nové zdroje potravin, léčiv apod.	Všechny živé organismy mají stejné právo na život.	Každý organismus má svou funkci a jeho případné vymření může ohrozit funkci celého ekosystému.
Který problém vyplývající z nadměrné automobilové dopravy je nejzávažnější?	Výfukové plyny a hluk ohrožují zdraví obyvatel.	Pod koly aut zahyne mnoho živočichů, silnice představují závažnou bariéru pro migraci živočichů v krajině.	Produkce skleníkových plynů ohrožuje klimatickou stabilitu planety.

Zdroj: sestaveno autorem podle více zdrojů (viz seznam literatury)

Tab. 3: Možnosti řešení problému nadměrné automobilové dopravy z pohledu různých přístupů k environmentální etice

Antropocentrická etika	Biocentrická etika	Ekocentrická etika
výstavba obchvatů měst, protihlukových bariér apod.	výstavba migračních koridorů pro živočichy, oplocení silnic, přenášení obojživelníků apod.	auta na alternativní pohon (biopaliva, vodík)

Zdroj: sestaveno autorem podle více zdrojů (viz seznam literatury)

Situace ukazuje skutečnost, že omezené možnosti nejsou slučitelné s neomezenými nároky. Na tomto principu je založeno také několik známých simulačních her – např. Fish banks, Tahitský rybář, Pastýřská idyla (viz např. Činčera a kol. 1996) aj. Princip uvedených her spočívá v tom, že nikdo neví, kde je ona magická hranice, při jejímž překročení dojde k „tragédii obecní pastviny“.

Teocentrická etika

Tento přístup vychází z posvátnosti přírody a úcty k božímu stvoření. Příchod člověka na Zemi bývá někdy chápán jako zákonitě vyústění předchozího vývoje. Člověk tak vystupuje v roli nového geologického činitele a vytváření noosféry (tj. vše, co bylo vytvořeno člověkem) je chápáno jako logický důsledek vývoje biosféry.

Teocentrické pojetí environmentální etiky lze chápat tak, že „Bůh nám svěřil Zemi a pověřil nás vládou nad ní“, ale také tak, že „jsme Bohu odpovědní za to, jak se na Zemi chováme“. Člověk je tedy chápán jako „pastýř Stvoření“. Přecenění prvního a opomenutí druhého z výše uvedených aspektů

může vést k chápání člověka jako „pána tvorstva“ a takové pojetí by pak mělo blízko k etice antropocentrické.

Vztahem křesťanství k environmentálním problémům se podrobněji zabývá např. Heller (1995). Teocentrická etika však může vycházet i z dalších náboženství – například v práci Začalové (2008) lze najít důkladnou analýzu environmentálních aspektů islámu.

Naturalistická etika

Tento přístup zmiňují pouze někteří autoři (např. Dlouhá 2007). Vychází z předpokladu, že „správné je to, co je přirozené“. Řád přírody tedy představuje optimální řešení všech sporů, zatímco příčiny „zla“ musíme hledat v odcizení člověka přírodě a v odklonu od přirozenosti. V mnoha konkrétních otázkách pak dochází ke shodě s etikou ekocentrickou.

Výše uvedené rozdělení na základní směry ekologické etiky je samozřejmě velmi schematické a u konkrétního jednotlivce nebo lidského společenství se s těmito

postoji velmi zřídka setkáme ve zcela čisté podobě. Přesto lze říci, že u každého z nás určitý přístup převažuje.

Názory na vybrané problémy z pohledu různých přístupů k environmentální etice jsou nastíněny v tab. 2 a 3. Je zřejmé, že zejména názory na možnosti řešení konkrétního problému mohou být vzájemně ve značném rozporu. Například antropocentricky pojaté řešení problému automobilové dopravy v podstatě posiluje hlavní problém z pohledu biocentrické etiky, neboť problémy s úhynem živočichů pod koly aut či s migrací živočichů nejen neřeší, ale spíše je dále stupňuje. Podobně například „ekocentrické řešení“ reprezentované využíváním biopaliv znamená z antropocentrického pohledu menší plochy pro pěstování potravin apod.

Tomáš Matějček
Přírodovědecká fakulta UK v Praze,
Přírodovědecká fakulta UJEP v Ústí
nad Labem
tomasmat@seznam.cz.

► **Environmental Etiquette: A Challenge for Geographical Education.** This article summarizes basic approaches to environmental etiquette. Using specific examples, it explains differences between the various approaches.

LITERATURA A ZDROJE DAT:

BRÁZDA, R. (1998): Úvod do srovnávací etiky. KLP – Koniasch Latin Press, Praha, 180 s.
ČINČERA, J. (2009): Analýza průřezového tématu Environmentální výchova v Rámcovém vzdělávacím programu pro základní vzdělávání. In: Envigogika, IV, č. 1.
ČINČERA, J., CAHA, M., KULICH, J. (1996): Hry a výchova k trvale udržitelnému rozvoji. Brontosaurus Praha 7, Praha, 75 s.
DLOUHÁ, J. (2007): Ekologická etika – na pomezí etikety a revoluční ideologie. In: Envigogika, II, č. 1.
HELLER, J. (1995): Člověk – pastýř stvoření. Universum, Revue přírodovědecké a technické sekce České křesťanské akademie, č. 16 (1994/95), CESTA, Brno.
KOHÁK, E. (2000): Zelená svatozář. SLON, Praha, 204 s.

LEOPOLD, A. (1999): Obrázky z chatrče a rozmanité poznámky. Abies, Tulčák, 269 s.
MÁCHAL, A. (2000): Průvodce praktickou ekologickou výchovou. Rezekvítek, Brno, 205 s.
MATĚJČEK, T. (2010): Environmentální postoje budoucích učitelů zeměpisu. Informace České geografické společnosti, 29, č. 2, 13–24.
SEIDLOVÁ, M. (2010): Hodnocení zeměpisných učebnic z hlediska ekologické etiky. Bakalářská práce, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Přírodovědecká fakulta UK, Praha, 46 s. + přílohy.
SCHWEITZER, A. (1989): Albert Schweitzer – zastánce kritického myšlení a úcty k životu. Vyšehrad, Praha, 308 s.
ZAČALOVÁ, P. (2008): Zelená je barva islámu: islámská environmentální etika a její žitá praxe. Diplomová práce. Fakulta sociálních studií, Masarykova univerzita, Brno, 98 s.